

І.О. Снитко

ПРО СОЦІАЛЬНО-ДЕМОГРАФІЧНИЙ ТА АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНИЙ ПОДІЛ ОЛЬВІЙСЬКОГО ПОЛІСА*

За матеріалами пам'яток хори Ольвії та на ґрунті аналізу загальноісторичних розробок і епіграфічних документів зроблено спробу реконструкції можливої соціальної та територіальної організації Ольвійської держави.

К л ю ч о в і с л о в а: Ольвія, поліс, хора, поселення, садиба, агломерація поселень.

Вітчизняна археологічна наука досягла певних успіхів у вивченні міст і сільської території античних держав Північного Причорномор'я, зокрема Ольвії (Крыжицкий и др. 1999). Завдяки дослідженням 70—80-х рр. минулого століття була розроблена періодизація розвитку сільськогосподарської округи Ольвійського поліса та надана всебічна характеристика її життєдіяльності згідно з основними етапами його історії (Крыжицкий и др. 1989). Уперше було подано повну археологічну карту пам'яток хори в територіальних межах Ольвійської держави (Крыжицкий, Буйских, Отрешко 1990) та на ґрунті єдиного методичного підходу висвітлено розвиток різних типів поселень, їхню структуру, домобудівництво та архітектуру, господарську діяльність, матеріальну й духовну культуру, етносоціальний склад населення, а також виділено основні етапи формування та розвитку ольвійської сільської округи (Крыжицкий и др. 1989; Буйских 2009). У 1980—1990-і рр. вивчали й некрополі хори, які демонструють поховальні традиції сільського населення ольвійського оточення (Снытко 1990; 2009; 2011; Снытко, Липавский 1990; Snytko 1996) і доповнюють уявлення про духовну та матеріальну культуру, етнічний і соціальний склад давньогрецької громади в Нижньому Побужжі в архаїчний, класичний та елліністичний періоди. Ці праці значимі й досі, але чимало питань за-

слуговують нині більшої уваги та детальнішої розробки.

Перш за все йдеться про проблеми демографії, соціального складу населення, можливі варіанти адміністративно-територіального розподілу Ольвійського поліса та соціально-демографічної організації його громадян за традиційним давньогрецьким зразком (філи, братрії, деми?). А він, безперечно, був — про те свідчить процес генези Ольвії як класичного давньогрецького поліса з демократичною формою розвитку. Вирішення цієї проблеми ускладнюється через майже повну відсутність епіграфічних документів і нарративних джерел, які могли б надати суттєву інформацію з наведених питань.

Є також проблема щодо етнічного складу населення Ольвійського поліса та й загалом греко-варварських стосунків у Нижньому Побужжі. Адже й тут писемні джерела не дають однозначних відповідей. Через це для вирішення подібних питань все більше залучають опосередковані джерела, насамперед, археологічні. Та це нерідко призводить до того, що вирішення якоїсь проблеми набуває довільного характеру, оскільки методи інтерпретації конкретного артефакту чи групи артефактів, які використовуються дослідниками для раніших стадій розвитку суспільства, малопридатні для античної доби (Крыжицкий 2007, с. 18).

Наслідком цього є завищена оцінка варварського впливу на розвиток Ольвії, що певною мірою дезорієнтує загальне уявлення про розвиток давньогрецьких держав Надчорноморщини як еллінських полісів традиційного античного типу. Стосовно Ольвії ще й досі її сільськогосподарську округу іноді сприймають на рівні уявлень 1950-х рр. не як класичну хору

* Світлій пам'яті визначного українського археолога, багаторічного дослідника Ольвії, доброзичливої та щирої людини Н.О. Лейпунської, яка свого часу разом із С.Д. Крижицьким, В.М. Отрешком та автором брала активну участь у обговоренні наукових проблем, пов'язаних з тематикою цієї статті, присвячується.

античного поліса, а як територію з ефемерним варварським або змішаним греко-варварським населенням з непевним статусом і ступенем залежності від міста (Марченко 1980; 1988; 1991; 1999; 2005; Соловьев 2000, с. 303; 2000а, с. 102; 2000б, с. 164; Solovyov 2001, р. 118).

Протилежна позиція відображена в низці праць представників київської школи (Крыжицкий 1989; 2001; 2006; 2007; Крыжицкий и др. 1989; Буйских 2004; 2006; 2007; 2007а, с. 74; 2009, с. 227 сл.; 2011; Buiskich 2006; 2007; Снитко 2009; 2011; 2011а; 2011в; 2011г).

Тут доречно навести витяг з монографії Ю.Г. Виноградова, який значну частину своєї творчої діяльності присвятив саме Ольвійському полісу та не виключав певного варварського впливу на еллінську політику, економіку, культуру та побут у Північному Причорномор'ї: *«По сравнению со временем появления монографии В.В. Латышева сейчас накопилось достаточно материалов, разработаны новые концепции, представляющие изучать Ольвию не просто как город и политический организм, в отрыве от подвластной ей территории — хоры, интенсивное и продуктивное изучение которой в последние два десятилетия показало со всей очевидностью, что она — зеркало истории полиса, а потому всегда чутко реагировала на изменения внутри — и внешнеполитической ситуации, происходившие в тот или иной период ...»*. І далі: *«Ольвийский полис неправомерно рассматривать как отсталый, «медвежий» угол античной цивилизации: не утрачивая присущего ей своеобразия, Ольвия не отставала от времени, переживая те же процессы и разделяя те же судьбы, которые пришлось испытать полисам Средиземноморья и Причерноморья...»* (Виноградов 1989, с. 4—5).

Відтак, доцільно звернути увагу на коло інших нагальних проблем і найперше на ті, що пов'язані з соціально-демографічною характеристикою Ольвійської держави. З-поміж них, у першу чергу, привертає увагу питання інтерпретації нерівномірності демографічної наповненості території хори Ольвії, що, можливо, було наслідком певної економічної, адміністративної та соціально-суспільної політики Ольвійського поліса щодо своїх земельних володінь.

Тут, за відсутності надійних епіграфічних і наративних джерел, на перший план виходить інформація, отримана в ході багаторічних польових робіт. Оглянувши сучасну археологічну карту античних пам'яток Нижнього Побужжя — постійної території Ольвійської хори та й загалом Ольвійської держави (Отрешко

1982, с. 34; Буйских 1986, с. 17—22; 1997; 2009, с. 238; Крыжицкий и др. 1989, с. 8—11; 1990, с. 121; Крыжицкий, Лейпунская 1997, с. 161—168)¹, впадає в очі нерівномірна концентрація поселень, хуторів і садіб в окремих мікрорегіонах по узбережжях Березанського, Дніпро-Бузького та Бузького лиманів. Від архаїчного та ранньокласичного часу виділяються райони з різною щільністю населених пунктів і основним господарським напрямом і спеціалізацією (Буйских 2009, с. 228). Окремі мікрорегіони характеризуються достатньо близьким розміщенням пам'яток одна до одної, тобто щільнішим скупченням сільського населення хори: Березансько-Чорноморський, Аджигольський, Дніпровський (с. Дніпровка—Закисова та Широка балки), Чортуватівський і Козирський (Волосько-Козирський). Саме дослідження поселень, садіб і хуторів надали інформацію щодо особливостей виробничої діяльності їхніх мешканців, що є основним підґрунтям для висновку про наявність певної господарської спеціалізації окремих районів хори. Ягорлицький район (Кінбурнський півострів) постає як суто промислово-ремісничий, Березанський разом з самим Березанським поселенням — як хліборобсько-скотарський, Аджигольський — як скотарський, Волосько-Козирський — як хліборобський². Це, своєю чергою, демонструє доцільний територіально-економічний розподіл, або економічне районування, земельних володінь поліса згідно з наявними природними ресурсами (Отрешко 1979; Буйских 1985; 2009, с. 228, 234; Крыжицкий и др. 1989, с. 84, 94; Снытко 2011б).

У класично-елліністичний період — час максимального освоєння ольвіополітами території Нижнього Побужжя (Крыжицкий и др. 1989, с. 102—103; Буйских 2009, с. 233) — до вказаних районів зі щільною концентрацією сільського населення додалися на правобережжі Бузького лиману Стара Богданівка—Радсад, уроч. Дідова Хата (Мала Корениха—Дідова Хата—Велика Корениха), а на лівому березі Миколаївський півострів, Галицинівка—Лимани—Лупареве та Скелька—Олександрівка. Від-

¹ Таку думку підтримують багато дослідників від кінця 1960-х рр. (Зуц 1969, с. 86; Славин 1976, с. 185; Wasowicz 1975, р. 63—64; Брашинский 1977, с. 303; Марченко 1980; Русяева 1994а; Снытко 2011, с. 464—465).

² Нещодавно на ґрунті досліджень матеріалів поселення Козирка 9, а також за наявністю в цьому районі, крім базових поселень, восьми стоянок, висунуто припущення про скотарський напрям Козирського мікрорегіону (Одрін 2011, с. 350). Тож є сенс виділити його як окремий економічний район.

так, виникли великі агломерації одно- та різнотипових пам'яток: поселення, хутори, індивідуальні й так зв. колективні садиби, пастуші та рибальські селища й стоянки (Рубан 1985, с. 39; Крыжицкий и др. 1989, с. 102—103), які за структурою істотно відрізняються від агломерацій архаїчного та ранньокласичного часів, хоча переважно й сформувалися на тих само місцях, що й попередні. Останнє є додатковим свідченням про логічне та ефективне використання ольвіополітами, починаючи від доби колонізації, природних ресурсів своєї території. У цьому новому освоєнні хори чітко простежується регламентованість, цілеспрямованість, а також свідомий раціональний розрахунок (Буйских 1997а).

Зазвичай одним із суттєвих показників таких структур як агломерація є наявність спільного некрополя (Крыжицкий и др. 1989, с. 102—103; Снитко 2009а, с. 26, 32; Буйских 2009, с. 234). Особливо це простежується в районах, де провадилися комплексні (включаючи розкопки некрополів) дослідження. Зокрема, Північним некрополем біля с. Прибузьке, очевидно, користувалися мешканці кількох поселень: Каталине 1 і Чортувате 1, сільськогосподарських садіб Каталине 2—5 і Чортувате 1—3 (Снитко 2009а, с. 26), себто всього значного за площею уроч. Чортувате.

Пітухівський некрополь, вірогідно, залишили мешканці поселення Пітухівка 1, садіб 1—5 і комплексу класично-елліністичних пам'яток Аджигольської балки (Снитко 1992; 2009а, с. 26; Буйских 1997; 2009, с. 234). Організація спільного некрополя в пониззі Аджигольської балки якоюсь мірою спрощувала розподіл наявного аграрного кадастру для мешканців агломерації поселень, хуторів, садіб і пастуших стоянок у мікрореєні. Таким чином, земельні ділянки та пасовища громадян вільно розміщувалися по обидва боки балки довкола селищ і за необхідності могли розширюватись у бік степу. Це також додатково підтверджує гіпотезу, що в районі Аджигольської балки вже від архаїчної доби була добре продумана господарсько-поселенська структура, що складалася з сезонних пастуших стоянок, стаціонарних поселень і садіб середньої площі, а також великих базових поселень (Буйских 2005, с. 178—179; 2009, с. 234).

Це саме стосується й некрополя Дідова Хата, яким користувалися мешканці великих базових поселень Дідова Хата 1, Мала Корениха 1, садіб Дідова Хата 1—3 (Снитко 1986) і, можливо, садіб елліністичного часу в районі Великої Ко-

ренихи. Некрополь, імовірно, був спільним для великого північного району поліса.

Отже, організація великих спільних некрополів, а, відтак, і спеціально відведених ритуальних місць у вказаних мікрореєонах, безперечно, спрощувала розподіл земель між мешканцями агломерацій поселень, хуторів, садіб і пастуших стоянок. Тож, здається, слід виключити будь-які варіанти стихійності в заселенні цих районів у класичну добу, тобто в часи внутрішньополісної колонізації. Треба також припустити ймовірну участь у розподілі земельних угідь призначених полісом або обраних громадою професійних геонів, згідно з традиційною грецькою колоніальною практикою, що мало сприяти доцільному й справедливому вирішенню цього питання з урахуванням розміщення та перспективи зростання певних спеціальних зон — селитебної, сакрально-ритуальної та безпосередньо сільськогосподарської. У землевлаштуванні, безперечно, бралася до уваги й наявна мережа сухопутних шляхів магістрального та місцевого характеру.

Хоча питання про ольвійський аграрний кадастр остаточно не вирішені, сліди розмежування земель, за даними аерофотозйомки (Шишкин 1982; Лисецкий 1994), добре простежуються на прилеглій до Ольвії території, а також на просторі на південний захід від міста до гирла Аджигольської балки (Буйских 2009, с. 234). Важливо підкреслити, що і на початку IV ст. до н. е., і в ранньоелліністичний час, коли хора досягла максимальних розмірів (Буйских 1986), її територія зросла не за рахунок розширення чи колонізації віддалених земель, а завдяки щільнішому освоєнню споконвічної території (Буйских 1997а, с. 17). Таким чином, ольвіополіти максимально інтенсивно використовували свій земельний фонд у Нижньому Побужжі, який міг сягати 29 тис. га, або 290 км² (Шишкин 1982, с. 242). За новітнішими підрахунками, земельні угіддя, які використовували для вирощування зернових культур у сільській місцевості могли становити від 375 до 394 км², що дозволяло Ольвії отримувати в середньому 30—55 тис. тонн зерна за вірогідної кількості сільського населення приблизно 30—40 тис. осіб (Крыжицкий, Щеглов 1991, с. 54).

Без сумнівним є і те, що землі Ольвійської держави, як і інших давньогрецьких полісів, були рівномірно розподілені між усіма громадянами (Отрешко 1981а; Крыжицкий и др. 1989, с. 140; Буйских 2009, с. 234).

У перших третинах IV ст. до н. е. в Нижньому Побужжі виникла низка урбанізованих

поселень з розвинутим кам'яним домобудівництвом на місці колишніх архаїчних поселень або на нових територіях (Крыжицкий и др. 1989, с. 11). Як свідчать археологічні дослідження, нове заселення ольвійської хори в класичний період проходило поступово протягом щонайменше півстоліття (Снытко 2000, с. 58; 2009, с. 186; 2011г, с. 467; Буйских 2009, с. 230—231). Якщо найближчі до Ольвії поселення та садиби виникли на початку IV ст. до н. е., то найвіддаленіше на північ від міста поселення Сіверсів Маяк 1 було зосноване не раніше 360—350-х рр. до н. е. (Снытко 1995, с. 148; Jefremow, Snytko 2004, S. 38). Поступова забудова простежується й на ближніх до Ольвії пам'ятках. На поселенні Чортувате 1 відкрито ділянки, які датуються межею V—IV ст. до н. е. та є споруди, зведені не раніше другої чверті IV ст. до н. е. (Снытко 1994а; 2000, с. 58; 2011г, с. 467). Тобто, процес заселення хори мав, найвірогідніше, перманентний характер, регулювався державою та суспільством і цілком залежав від поступового зростання демографічного потенціалу Ольвійського поліса.

Через це можна припустити, що так само поступово та планомірно формувались і великі сільські агломерації навколо урбанізованих базових поселень хори, які, природно, ставали своєрідними адміністративно-суспільними центрами окремих сільськогосподарських районів Ольвійської держави. В останній чверті IV ст. до н. е., можливо, внаслідок політичної боротьби громадян під час облоги міста військом Зопіріона в 331/330 р. до н. е., в деяких районах (Чортувате, Дідова Хата) виникли й так зв. колективні садиби, які, вірогідно, заселили раби, відпущені на волю в період македонської агресії (Отрешко 1981а, с. 32—34; 2009, с. 74, 76—77; 2009а; Крыжицкий и др. 1989, с. 149; Снытко 2011, с. 463). Близьке розміщення колективних садиб до базових поселень, найвірогідніше, свідчить про певний контроль за цими новими сільськогосподарськими утвореннями з боку громадянського колективу держави.

Підводячи певні підсумки огляду сучасних археологічних джерел, напрошується припущення, що наявність агломерацій поселень зі спільним некрополем у найзаселеніших мікрорегіонах поліса (Чорноморка, Аджигол, Дніпровка, Чортувате, Козирка, Дідова Хата)³,

³ Особливо в класично-елліністичну добу, на якій і зосереджена наша увага, яка, безумовно, була періодом демократичного розвитку Ольвії.

а також певна концентрація пам'яток в окремих географічних районах, можливо, свідчать не тільки про духовну близькість мешканців, згуртованість їх за основним напрямом господарської діяльності, а й про регламентовану державою спеціальну адміністративно-територіальну та суспільну організацію сільського населення цих територій на зразок відомих афінських демів (Андреев 1983, с. 261—265; Кошеленко 1983, с. 10), тим паче, що процес внутрішньої колонізації мав організований, поступовий та цілеспрямований характер (Буйских 1997а, с. 16—17; Снытко 2011г, с. 467) і, безперечно, регулювався полісною громадою. Враховуємо також і розвиток ольвійської демократії як політичної системи за класичним афінським зразком (Русяєва 2001, с. 14), що, можливо, передбачало й певне «копіювання» ольвіополітами деяких афінських суспільних і адміністративних інституцій та структурних особливостей. Але це припущення потребує додаткових документальних підтверджень, яких нині немає.

Та все ж, безумовно, в Ольвійському полісі за прикладом метрополії повинна була існувати якась внутрішня суспільна та територіально-адміністративна організація громадян (зокрема й тих, які постійно мешкали на сільських поселеннях). Крім того, мали й бути спеціальні адміністративні, релігійні та громадські інститути, які регулювали їх участь у загальнодержавних справах і контролювали сплату державних податків. Про останнє певним чином можуть свідчити деякі епіграфічні матеріали — написи з Сіверсового Маяка (Рубан 1985, с. 42; Крыжицкий и др. 1989, с. 144—145, рис. 55, 3; Снытко 1994) та графіто, нещодавно знайдене на поселенні Лимани I (Снытко 2011б).

В одному з написів із Сіверсова Маяка, виконаному на фрагменті синопської сіми (рис. 1), йдеться про якусь колективну участь громадян сільської общини в місяці Посідеоні⁴ щодо спільного достатку? та згадується ім'я? Марона⁵:

⁴ Така форма напису місяця (ποσιδέων) характерна для Мілета й Синопі (Samuel 1972, р. 116—117). Ольвійське графіто Андокіда дає форму ποσειδέων (Виноградов, Русяєва 1980, с. 38). У Кизіку відоме використання варіанта ποσειδέων (Samuel 1972, р. 116)

⁵ В ольвійській ономастиці ім'я Марон, яке має дорійське коріння, досі не зафіксоване, але воно достатньо поширене в сусідньому з Ольвією Херсонесі Таврійському (Кац 1985, с. 105, 110) і на Кніді (Jefremov 1995, S. 121, 124, 162, 164, 245). В Ольвії з графіто на кіліку відоме ім'я Мойрон (Μοῖρων), яке належить до категорії рідкісних (Русяєва, Костюк 2010, с. 53, рис. 1, 4, 5).

...τι κοῖνων...
 ...ποσιδέων...
 ...προδαψινς...
 ...ΜΑΡΩΝ...
 ...υ (ι ?)υ...

Можливо, слово «Марон», виділене в тексті великими літерами, в контексті напису є не власним ім'ям, а етніконом (демотиконом?) — назвою селища, общини або якогось сільського дему, враховуючи, що назви демів у класичному аттичному варіанті зазвичай походили від імен їхніх засновників (Андреев 1983, с. 264—265). Виходячи з використання «лунарної» сігми в тексті, документ датується не раніше за останню чверть IV ст. до н. е.

Графіто з Лиманів на уламку херсонеської амфори (рис. 2; 3) за одним з найвірогідніших варіантів інтерпретації тексту можна трактувати як своєрідний ексцерпт переліку державних податків (δημόσιον) у грошовому еквіваленті, які зазвичай становили традиційну десятину (δεκατηφόρος?) з кожної земельної ділянки або ойкосу (οἰκόπεδον καὶ μέρεϊ), позначених у написі умовним порядковим номером:

... ἐνάτη `ΜΜ ...
 ... δεκάτη `ΜΜ ...
 ... ἐνδεκάτη ΜΜ ...
 ... δω(?)δεκάτη ΜΗ ...
 ... τρε(ῖ)ς καὶ δεκάτη `Ν (Μ ?) ...
 ... [πέ]ντε (?) καὶ δε(κά)τη `[Μ, Ν (?)] ...

Переклад:

... дев'ята — 40? + 40? = 80? (можливо, 2 міни = 200 драхм?) ...
 ... десята — 40? + 40? = 80? (2 міни = 200 драхм?) ...
 ... одинадцята — 40? + 40? = 80? (2 міни = 200 драхм?) ...
 ... дванадцята — 40? + 100 = 140? (1 міна + 100 драхм = 200 драхм?) ...
 ... тринадцята — 50 або 40? (1 міна = 100 драхм + ... ?) ...
 ... п'ятнадцята? [40 або 50?] (1 міна = 100 драхм + ... ?)...

Підкріпленням цього варіанта інтерпретації тексту можуть бути деякі лапідарні документи, зокрема відома стела з Акрополя з псефізмою про порядок внесків членів Делоського союзу, який включає перелік учасників з розмірами форосу (IG, I², 63). Графіто виконане в стилі вказаного переліку з тією різницею, що замість назви міст? — членів союзу — в ньому подано нумерацію земельних ділянок? громадян, а сума податку вказа-

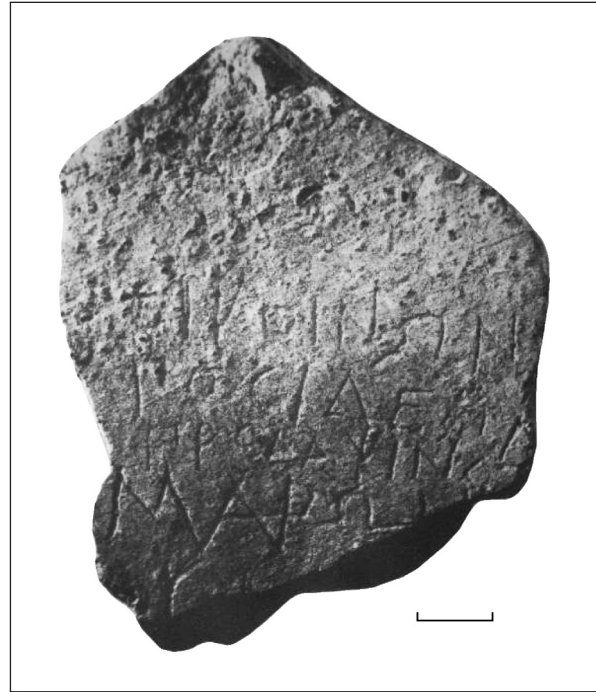

Рис. 1. Графіто з поселення Сіверсів Маяк 1

на наприкінці рядка, а не на початку. На користь цього опосередковано можуть свідчити й однакові числа, наведені наприкінці перших трьох рядків (ΜΜ), з урахуванням відносно однакової площі розподілених земельних угідь поселенців, а, відповідно, однакової для сімей сільської общини та регламентованої державою загальної суми податків. Відсутність у *numeralia* логічного за текстом порядкового 14 номера (τετάρτε καὶ δεκάτη) можна пояснити тимчасовою відсутністю власника ділянки. Можливо, вона належала до фонду неподіленої (ἀδιαίρετος) або суспільної землі, яка була зайнята священною ділянкою, пасовищем, садом, некрополем тощо й користування якою підлягало окремому загальногромадському оподаткуванню.

Про участь мешканців хори в громадських справах поліса дещо уривчато повідомляє й відомий ольвійський документ, де згадується мешканець пастушого селища Номія — ...ἐκ Νομίας κω[μης]..., якого, очевидно, за невідомий героїчний вчинок? було посмертно увінчано золотим вінком вартістю в 30 золотих (НО, № 34).

Отже, навіть з огляду наявних нечисленних, але достатньо виразних епіграфічних джерел можна зробити висновки, що сільські мешканці не були осторонь загальнодержавних і суспільних справ і, безперечно, існувала внутрішня суспільна організація населення хори Ольвії в контексті загальнополісного устрою.

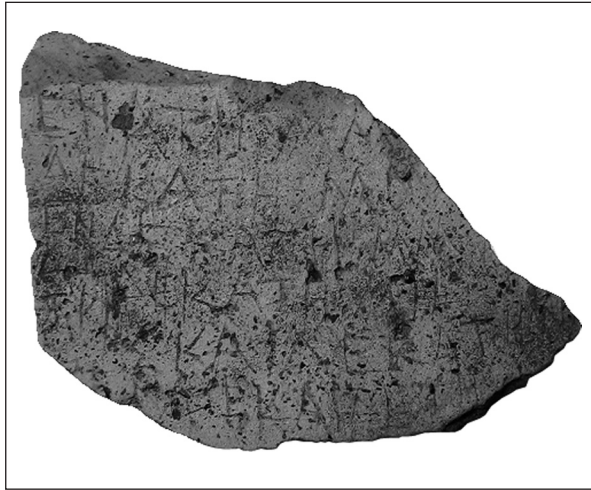

Рис. 2. Графіто з поселення Лимани 1

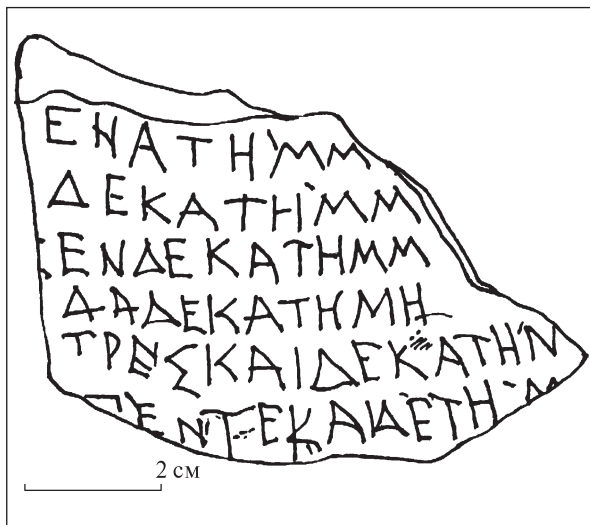

Рис. 3. Прорисовка напису з поселення Лимани 1

Опосередкованим свідченням про певну адміністративно-територіальну організацію громадян також може бути серія ольвійських лапідарних документів IV—III ст. до н. е., а саме постанови, винесені від «Ради та Народу ольвіополітів» («Εδοξε βουλι και δημωι»: IPE, I², 26, 27, 29, 32—35; HO, № 24—28, 30, 40?; Виноградов 1984, с. 56; 1989, с. 164). Особливу роль Ради в Ольвії, назва якої, за традиційною формою, першою фігурує в більшості документів, підкреслює й А.С. Русяєва (Русяєва 1994а). Безумовно, сам факт вагомості ролі Ради свідчить про велику довіру до неї з боку демосу.

У давньогрецьких демократичних суспільствах Рада зазвичай складалася з обраних представників від суспільно-територіальних гро-

мад (філ⁶, фратрій, демів), які відстоювали на державному рівні соціально-політичні та економічні інтереси окремих спільнот і територій поліса. В Аттиці навіть існував певний кворум представників демів у Раді п'ятисот, який складався залежно від загальної кількості демотів (Андреев 1983, с. 263—264).

У Херсонесі вибори до Ради проходили по філах та іноді по гекатостіях, про що повідомляють деякі лапідарні документи, як то проксенія на честь синопейця, де присутні лише два номофілаки, що залишили печатку під декретом. При цьому були по три архонти від кожної філи, що свідчить про збереження вагомості ролі філ (Сапрыкин 1997, с. 109). За декретом 140 р., до Ради було обрано по 10 осіб від кожної з чотирьох сотень, що мало співпадати з однією особою від фратрії, яких було 10 у кожній гекатостії — демі (Сапрыкин 1988, с. 99). Це перекликається з тим, що відомо про політичний устрій херсонеської метрополії Гераклеї під час влади Ради 600. Вона об'єднувала громадян по 10 осіб від кожної з 60 сотень, тобто по одній особі від фратрії (60 × 10 = 600 фратрій), що, за Аристотелем, відповідає Раді 600 (там само).

Враховуючи «проафінську» орієнтацію розвитку ольвійської демократії, не виключено, що і в Ольвії, за аналогією з демократичними Афінами, булевти були обраними представниками від певних суспільних і територіальних громад поліса та відігравали значну роль у політичному й економічному функціонуванні держави, особливо в класичний період, хоча досі через відсутність відповідних джерел

⁶ Заслуговує на увагу припущення Н. Ерхардта, яке базується на загальній кількості ольвійських стратегів, що Ольвія подібно до метрополії та сусідньої Істрії була поділена на шість філ (Ehrhardt 1983, S. 206; див. також: Русяєва 1994а, с. 50). Але слід враховувати й загальну кількість архонтів у колегіях, які, приміром у Херсонесі, представляли саме філи (Сапрыкин 1997, с. 109). Крім того, що стосується Ольвії, то досі достеменно невідомий весь комплекс повноважень що стратегів, що архонтів, а також сам механізм їх обрання до колегій. Лапідарні документи римського часу свідчать, що стратегів у колегіях було п'ять—шість, архонтів зазвичай п'ять (Карышковский 1985, с. 34; 1993, с. 86—95). Відомі факти, коли в колегії було лише чотири архонти (HO, № 86), але в цих випадках неповний склад колегії можна пояснити й іншими причинами, і ми маємо справу, скажімо, з необхідним кворумом вищих посадовців для винесення постанови про харістерію за тимчасової відсутності з якихось причин когось із членів. У будь-якому з варіантів можна цілком припустити, що населення Ольвії, найвірогідніше, було розділене на п'ять—шість філ.

не встановлено, як визначався та регулювався склад Ольвійської Ради.

Щодо можливого існування в Ольвійському полісі на зразок Афіньської держави таких адміністративно-територіальних підрозділів як деми зазначимо, що серед ольвійських лапідарних документів досі не зафіксовано використання демотиконів стосовно власних громадян. Натомість вони фігурують в ольвійському декреті 40—30-х рр. IV ст. до н. е. на честь афінян Ксантіппа Аристофонта з дему Єрхія та Філополіда Філополідова з дему Дейради (НО, № 5; Виноградов 1990, с. 58).

Немає демотиконів у класичній лапідарній формі (ім'я, патронімікон + демотикон + етнікон) і при згадці ольвіополітів у різноманітних документах інших держав. Але цікавий у цьому плані відомий дельфійський декрет першої половини III ст. до н. е. на честь феорів припонтійських та інших міст, де згадується борисфеніт Діонісій Діонісіїв (Граков 1939, с. 247—248, № 12), якого Б.М. Граков цілком справедливо вважав ольвіополітом, посилаючись на те, що Ольвія іноді згадується під назвою Борисфен в епіграфічних документах (ІРЕ, I², 24), а також у Діогена Лаєрського (IV, 71) і філософа Біона Борисфеніта. Наведемо також надмогильну стелу зі східного некрополя на Родосі з іменем Гедеї, доньки Аристокріта, борисфенітки (Граков 1939, с. 289, № 67).

Стосовно декрету Каноба (ІРЕ, I², 24) слід зауважити, що є різні трактування назви міста Борисфен у його преамбулі, під яким, безумовно, малася на увазі Ольвія (див.: Карышковский 1967; Виноградов 1976; 1989, с. 26—28). І все ж, можливо, саме у випадках, коли в документі йдеться про окремі персоналії, ми маємо справу саме з демотиконами, де вказані ольвіополіти фігурують за належністю їх до великого полісного дему? — Борисфену (Березань), територія якого охоплювала мікрорегіон у гирлі Березанського лиману. Зазначимо, що вказані особи названі борисфенітами в той час, коли Ольвія Понтійська була добре відома в античному світі та не було потреби в уточненні, з якої саме Ольвії походять ті чи інші персони, а сам Борисфен, під яким тоді, найвірогідніше, вже малася на увазі селище на о-ві Березань, безумовно, входив до складу Ольвійської держави. Що більше, в елліністичний період етнікон Βορυσθενίτην використовували вкрай рідко, і вихідці з міста в багатьох іноземних документах фігурують переважно як ольвіополіти. Також, цілком вірогідно, що в інших державах стосовно ольвіополітів класично-елліністичної

доби використовували демотикони лише через належність їх до відносно знаних в античному світі ольвійських міст, яким і був Борисфен.

Це припущення не перечить відомій античній практиці. Наприклад, в Афінах під демами, назви яких походили від місця розташування або їх засновників, мали на увазі не приміські садиби, а малі міста на периферії (Андреев 1983, с. 264—265). Саме афінян в офіційних документах в інших полісах, зокрема й Ольвії (НО, № 5), за традиційною формулою часто згадували, в першу чергу, за їх належністю до певного афіньського дему⁷. Можливо, й ольвіополіти загальний етнікон Ἀθηναῖος використовували переважно для мешканців самих Афінь і тих, хто оселився в їхньому місті та, вірогідно, ксенів, які втратили рідне коріння, як у випадку з Аркефоном Кефісодотовим (надгробок III ст. до н. е.; див.: Брашинский 1963, с. 144; НО, № 98).

Але, можливо, в Ольвії деми, якщо вони дійсно були як полісний підрозділ, не мали такого вагомого суспільного та внутрішньополітичного значення як в Аттиці класичної доби, що можна пояснити відносно невеликою територією Ольвійського поліса, незначною кількістю громадянського населення порівняно з Афіньською державою, відсутністю розвинутої мережі малих міст-поліхніонів, що було зумовлено первинним суто сільськогосподарським напрямом економічного розвитку поселень хори. Навіть у самій Аттиці IV ст. до н. е. належність до певного дему була вже дещо формальною та не вимагала обов'язкового проживання на його території. Приміром, оратор Демосфен, який належав до типового сільського дему Пеанії, постійно мешкав у місті, навіть не маючи власної земельної ділянки в своєму демі. Показово, що в районі Афінь і Пірея знайдено набагато більше надгробків сільських демотів ніж на некрополях у самих демах (Андреев 1983, с. 261—262). Але не варто й недооцінювати важливої ролі демів. У IV ст. до н. е. сільське населення Аттики було численним, і за багатьма документами можна стверджувати, що більшість сільських демотів жила в своїх демах, займаючись сільським господарством на родинних земельних ділянках (там само, с. 263).

Зважаючи на наведене, зазначимо, що подальше дослідження адміністративно-територіально-

⁷ Використання етнікону Ἀθηναῖος без демотикону в сигнатурі скульптора Стратоніда під посвятою Аполлону Лікарю IV ст. до н. е. на постаменті статуї з Ольвії (НО, № 65) має дещо інший характер і є своєрідним «клеймом» відомого афіньського майстра.

льного розподілу Ольвійського поліса неможливе без вивчення проблеми його малих міст (поліхніонів) і великих селищ хори (коме) з ознаками урбанізації в плануванні й архітектурі (Крыжицкий и др. 1989, с. 36—37; Крыжицкий 1993, с. 32—34; Отрешко, Буйских 2009), а в римський час — і фортифікації (Буйских 1991, с. 83—90), які саме й могли бути центрами демів.

Особливу увагу, як видається, треба звернути й на розвиток окремих територій Ольвійського поліса, які могли співпадати з певним адміністративно-територіальним поділом держави. Такими могли бути райони поліса з найбільшою концентрацією сільського населення та наявністю сільськогосподарських агломерацій: Березансько-Чорноморський, Аджигольський, безпосередньо Ольвійсько-Дніпровський (Дніпровське—Закисова та Широка балки), Волосько-Чортуватівський⁸, Козирський, Старобогданівський (Стара та Нова Богданівка—Радсад), Дідовохатський (Мала Корениха—Дідова Хата—Велика Корениха—Варварівка). На лівому березі Бузького лиману в класично-елліністичний період виділяються райони Миколаївського півострова та Галицинівка—Лимани—Лупареве, а в гирлі Дніпровського лиману — Скелька—Олександрівка. Найбільші базові урбанізовані поселення могли виконувати функції своєрідних адміністративних центрів територій, навколо яких були згуртовані соціально-суспільні та родинні групи громадян окремих районів. Не виключено також, що, за прикладом Афін — основного провід-

ника демократичних реформацій у тогочасній Ойкумені — такі спеціально організовані полісом у Нижньому Побужжі територіально-суспільні структури могли мати загальновідому назву — деми, хоча цей термін, як, до речі, й інші, що стосувалися соціально-суспільних полісних підрозділів, у ольвійських лапідарних документах не зафіксовано. Появу демів, якщо вони дійсно були, на наш погляд, слід пов'язувати з процесом внутрішньої колонізації кінця V — першої третини IV ст. до н. е., який хронологічно збігається з часом кардинальних демократичних перетворень в Ольвійському полісі.

Безумовно, крім суто територіального, побутував і суспільний розподіл на філи, про що свідчить наявність в Ольвії колегії архонтів, від імені якої виносилися державні постанови протягом тривалого часу, які, своєю чергою, були поділені на фратрії тощо.

Таким чином, спираючись на матеріали археологічних досліджень і деякі епіграфічні джерела, можна констатувати, що сільське населення хори Ольвії, безумовно, було задіяне та брало активну участь у громадських справах поліса. Однак наші припущення стосовно можливих форматів полісної суспільно-територіальної організації потребують подальшого дослідження та додаткових документальних підтверджень. Це — актуальна та вкрай важлива тема не тільки для вивчення Ольвії, а й багатьох інших демократичних держав Північного Причорномор'я класично-елліністичної доби. Комплексне вивчення структурних особливостей агломерацій поселень і садиб хори Ольвії, їхніх великих спільних некрополів, городищ і фортифікацій римського часу, на наш погляд, є одним із перспективних напрямів для вирішення цієї актуальної проблеми.

⁸ Район Волоської коси, де зафіксована значна кількість вілл (Крыжицкий и др. 1989, с. 98, рис. 35, № 54—67), в еліністичну добу, можливо, був окремою спеціальною територією ольвійських приміських садиб.

Андреев В.Н. Аграрные отношения в Аттике в V—IV вв. до н. э. // *Античная Греция.* — М., 1983. — Т. 1. — С. 247—326.

Брашинский И.Б. Афины и Северное Причерноморье в VI—II вв. до н. э. — М., 1963.

Брашинский И.Б. Рец.: Wasowicz A. Olbia Pontique et son territoire. — Paris, 1975 // *СА.* — 1977. — № 3. — С. 300—308.

Буйских С.Б. Некоторые итоги изучения ольвийской хоры // *ПАО.* — Парутино, 1985. — С. 8—10.

Буйских С.Б. Некоторые вопросы пространственно-структурного развития Ольвийской хоры (VI—II вв. до н. э.) // *Ольвия и ее округа.* — К., 1986. — С. 17—28.

Буйских С.Б. Фортификация Ольвийского государства (первые века нашей эры). — К., 1991.

Буйских С.Б. К проблеме этно-культурной атрибуции Марицинского могильника // *Історія. Етнографія. Культура.* Нові дослідження. — Миколаїв, 1997. — Ч. 1. — С. 29—30.

Буйских С.Б. К проблеме территориальных владений Ольвийского полиса в IV в. до н. э. // *Херсонес в античном мире.* — Севастополь, 1997а. — С. 16—19.

Буйских С.Б. Ольвия и варвары в VI—V вв. до н. э. // *ССПК.* — 2004. — XI. — С. 46—50.

Буйских С.Б. Античное поселение Аджигол-1 близ Ольвии // *ССПК.* — 2005. — XII. — С. 164—189.

Буйских С.Б. Ойкос греческой хоры в Нижнем Побужье VI—V вв. до н. э. // *БЧ.* — 2006. — 7. — С. 29—31.

- Буйских С.Б.* К проблеме греко-варварских контактов в Нижнем Побужье архаического времени // ССПК. — 2007. — XIV. — С. 110—125.
- Буйских С.Б.* Хора Ольвийского полиса (до истории наукової розробки проблеми) // Археологія. — 2007а. — № 1. — С. 66—77.
- Буйских С.Б.* Хора колониального полиса в Нижнем Побужье: от архаики к эллинизму // ССПК. — 2009. — XV. — С. 225—247.
- Буйских С.Б.* До проблеми заснування та становлення Ольвійського полиса // ДП. — 2011. — IX. — С. 58—59.
- Виноградов Ю.Г.* О политическом единстве Березани и Ольвии // Художественная культура и археология античного мира. — М., 1976. — С. 75—84.
- Виноградов Ю.Г.* Декрет в честь Антестерия и кризис Ольвийского полиса в эпоху эллинизма // ВДИ. — 1984. — № 1. — С. 51—80.
- Виноградов Ю.Г.* Политическая история Ольвийского полиса VII—I вв. до н. э. (историко-эпиграфическое исследование). — М., 1989.
- Виноградов Ю.Г.* Ольвиополиты в Северо-Западной Таврике // ДП. — 1990. — С. 51—64.
- Виноградов Ю.Г., Русяева А.С.* Культ Аполлона и календарь в Ольвии // Исследования по античной археологии Северного Причерноморья. — К., 1980. — С. 19—64.
- Граков Б.Н.* Материалы по истории Скифии в греческих надписях Балканского полуострова и Малой Азии // ВДИ. — 1939. — № 3(8). — С. 231—315.
- Зуц В.Л.* Территория Ольвийской державы догетского часу // Археологія. — 1969. — 22. — С. 80—89.
- Карышковский П.О.* Заметки об Ольвии и Борисфене // ЗОАО. — 1967. — II(35). — С. 75—90.
- Карышковский П.О.* Новые данные по эпиграфике и просопографии Ольвии в первой половине II в. н. э. // ПИО. — Парутино, 1985. — С. 34—35.
- Карышковский П.О.* Новые ольвийские посвящения первых веков нашей эры // ВДИ. — 1993. — № 1. — С. 73—96.
- Кац В.И.* Типология и хронологическая классификация херсонесских магистратских клейм // ВДИ. — 1985. — № 1. — С. 87—113.
- Кошеленко Г.А.* Древнегреческий полис // Античная Греция. — М., 1983. — Т. 1. — С. 9—36.
- Крижицкий С.Д.* До історії колонізації Нижнього Побужжя // Археологія. — 1989. — № 3. — С. 40—50.
- Крыжицкий С.Д.* Архитектура античных государств Северного Причерноморья. — К., 1993.
- Крыжицкий С.Д.* Ольвия і скіфи у V ст. до н. е. До питання про скіфський «протекторат» // Археологія. — 2001. — № 2. — С. 21—35.
- Крыжицкий С.Д.* О критериях присутствия варваров в составе населения ранней Ольвии // Северное Причерноморье в эпоху античности и средневековья. — М., 2006. — С. 231—235.
- Крыжицкий С.Д.* О двух тенденциях в исследовании проблем греко-варварского взаимодействия в Нижнем Побужье VI—V вв. до н. э. // Античный мир и варвары на юге России и Украины. — М.; К.; Запорожье. — 2007. — С. 18—25.
- Крыжицкий С.Д., Буйских С.Б., Бураков А.В., Отрешко В.М.* Сельская округа Ольвии. — К., 1989.
- Крыжицкий С.Д., Буйских С.Б., Отрешко В.М.* Античные поселения Нижнего Побужья (археологическая карта). — К., 1990.
- Крыжицкий С.Д., Лейпунская Н.А.* Ольвия (раскопки, история, культура). — Николаев, 1997.
- Крыжицкий С.Д., Русяева А.С., Крапивина В.В. и др.* Ольвия. Античное государство в Северном Причерноморье. — К., 1999.
- Крижицкий С.Д., Щеглов О.М.* Про зерновий потенціал античних держав Північного Причорномор'я // Археологія. — 1991. — № 1. — С. 46—56.
- Лисецкий Ф.Н.* Система античного землеустройства в Нижнем Побужье // ДП. — 1994. — С. 237—242.
- Марченко К.К.* Модель греческой колонизации Нижнего Побужья // ВДИ. — 1980. — № 1. — С. 131—143.
- Марченко К.К.* Варвары в составе населения Березани и Ольвии во второй половине VII — первой половине I вв. до н. э. — Ленинград, 1988.
- Марченко К.К.* Греки и варвары Северо-Западного Причерноморья VII—I вв. до н. э. Автореф. дисс. ... докт. истор. наук. — Ленинград, 1991.
- Марченко К.К.* К проблеме греко-варварских контактов в Северо-Западном Причерноморье в V—IV вв. до н. э. (сельские поселения Нижнего Побужья) // Stratum-Plus. — 1999. — № 3. — С. 145—172.
- Марченко К.К.* Греки и варвары Северо-Западного Причерноморья в скифскую эпоху // Греки и варвары Северного Причерноморья в скифскую эпоху. — СПб., 2005. — С. 42—136.
- Одрін О.В.* Зернове господарство античних держав Надчорномор'я: загальні тенденції та регіональні особливості // ДП. — 2011. — IX. — С. 348—354.

- Отрешко В.М.* К проблеме экономического районирования Нижнего Побужья в архаическую эпоху // Проблемы греческой колонизации Северного и Восточного Причерноморья. — Тбилиси, 1979. — С. 151—158.
- Отрешко В.М.* Каллипиды, алазоны и поселения Нижнего Побужья // СА. — 1981. — № 1. — С. 27—41.
- Отрешко В.М.* О клерах Ольвии // Актуальные проблемы археологических исследований в Украинской ССР. — К., 1981а. — С. 75—76.
- Отрешко В.М.* З історії Ольвійського поліса в IV—I ст. до н. е. // Археологія. — 1982. — 41. — С. 34—36.
- Отрешко В.М.* Этническая атрибуция сельских поселений Нижнего Побужья V—III вв. до н. э. // Ольвийские древности. — К., 2009. — С. 71—80.
- Отрешко В.М.* О миксэллинах // Ольвийские древности. — К., 2009а. — С. 59.
- Отрешко В.М., Буйских С.Б.* Малые города Ольвийского государства (к постановке проблемы) // Ольвийские древности. — К., 2009. — С. 61—62.
- Рубан В.В.* Проблемы исторического развития ольвийской хоры в IV—III вв. до н. э. // ВДИ. — 1985. — № 1. — С. 26—46.
- Русяева А.С.* Основные черты и особенности культурно-исторического развития Нижнего Побужья в период колонизации // ВДИ. — 1994. — № 4. — С. 99—106.
- Русяева А.С.* Ольвійська демократія // Археологія. — 1994а. — № 2. — С. 44—69.
- Русяева А.С.* Ольвія — найвизначніша пам'ятка класичної демократії і культури у Причорномор'ї // Ольвія та античний світ. — К., 2001. — С. 14—15.
- Русяева А.С., Костюк І.О.* Графіті на аттичних чорнолакових кліках з Ольвії // Археологія. — 2010. — № 2. — С. 51—61.
- Сапрыкин С.Ю.* Херсонесская буле // Проблемы исследования античного и средневекового Херсонеса. — Севастополь, 1988. — С. 97—99.
- Сапрыкин С.Ю.* Херсонесская проксения синопейца // Херсонес в античном мире. — Севастополь, 1997. — С. 108—109.
- Славин Л.М.* Некоторые итоги изучения Ольвийской хоры // Художественная культура и археология античного мира. — М., 1976. — С. 180—186.
- Снытко И.А.* Грунтовый некрополь IV—III вв. до н. э. в урочище Дидова Хата // Хозяйство и культура доклассовых и раннеклассовых обществ. — М., 1986. — С. 141—142.
- Снытко И.А.* Погребальные обряды населения ольвийской хоры IV—III вв. до н. э. // Липавский С.А., Снытко И.А. Материалы по археологии Ольвии и ее округи. — К., 1990. — С. 7—17 (Препринт).
- Снытко И.А.* Марицинский могильник в свете новых исследований в Нижнем Побужье // Киммерийцы и скифы. — Мелитополь, 1992. — С. 91—92.
- Снытко И.А.* Граффити из античного поселения Сиверсов Маяк-1 на Бугском лимане // Ольвия — 2000. — Николаев, 1994. — С. 124—127.
- Снытко И.А.* Исследования поселения Чертоватое-1 на Бугском лимане // КСООА. — 1994а. — С. 152—156.
- Снытко И.А.* Исследования поселения античного времени Сиверсов Маяк на Бугском лимане (краткая информация о раскопках) // Античные полисы и местное население Причерноморья. — Севастополь, 1995. — С. 146—150.
- Снытко И.А.* Реконструкция хоры Ольвии рубежа V—IV вв. до н. э. Политический, социально-экономический, демографический и социальный аспекты // Актуальні проблеми історії та культури України. — Миколаїв; Одеса, 2000. — С. 49—60.
- Снытко И.А.* Культ Аполлона на древнегреческих поселениях Нижнего Побужья и некоторые аспекты культурно-исторического развития региона в античную эпоху // ССПК. — 2009. — XV. — С. 183—188.
- Снытко І.О.* Поховальний обряд населення хори Ольвії IV—III ст. до н. е. // Археологія. — 2009а. — № 3. — С. 25—34.
- Снытко И.А.* Миксэллины и ойкеты ольвийского декрета в честь Протогена (к вопросу об историко-культурной и территориальной идентификации) // ДП. — 2011. — IX. — С. 461—468.
- Снытко І.О.* Мікселліни ольвійського декрету на честь Протогена (історико-археологічний аспект) // Археологія. — 2011а. — № 3. — С. 22—30.
- Снытко И.А.* Новая древнегреческая надпись с левобережья Бугского лимана // ВЭ. — 2011б. — V. — С. 180—191.
- Снытко І.О.* Підкурганні поховання некрополів хори Ольвії VI—V ст. до н. е. // Археологія. — 2011в. — № 1. — С. 11—22.
- Снытко И.А.* Проблемы реконструкции хоры Ольвии рубежа V—IV вв. до н. э. // Боспорский феномен. Население, языки, контакты. — СПб., 2011г. — С. 464—471.
- Снытко И.А., Липавский С.А.* Античные сельские некрополи VI—V вв. до н. э. в Нижнем Побужье // ДП. — 1990. — С. 134—141.
- Соловьев С.Л.* Архаическая Березань (историко-археологический очерк) // АВ. — 2000. — 7. — С. 291—308.
- Соловьев С.Л.* Из истории полисов Нижнего Побужья: Борисфен и Ольвия // Античное Причерноморье. — СПб., 2000а. — С. 94—111.

- Соловьев С.Л.* Хора Борисфена, Ольвии, Нимфея и Гермонассы: результаты исследований и сравнительный анализ // Таманская старина. — СПб., 2006. — 3. — С. 163—166.
- Шишкин К.В.* Аэрометод как источник для исторической топографии Ольвии и ее окрестностей // СА. — 1982. — № 3. — С. 235—242.
- Buiskich S.B.* Die Chora des pontischen Olbia: die Hauptetappen der raumlich-strukturellen Entwicklung // Surveying the Greek Chora. — Aarhus, 2006. — S. 115—139 (BSS. — 4).
- Buyskikh S.B.* Contacts between Greeks and Non-Greeks on the Lower Bug in the Sixth and Fifth Centuries BC // Classical Olbia and Scythian World. — 2007. — P. 23—35 (PBA. — 142).
- Ehrhardt N.* Milet und seine Kolonien. — Frankfurt am Main; Bern; N. York, 1983.
- Jefremow N.* Die Amphorenstempel des hellenistischen Knidos. — München, 1995.
- Jefremow N., Snytko I.* Altgriechische Keramikstempel von den Ausgrabungen in der Wasserscheide Siverson Majak bei Olbia // Münsterische Beiträge z. antiken Handelsgeschichte. — 2004. — Bd. XXIII. — H. 2. — S. 1—45.
- Samuel A.* Greek and Roman Chronology. — München, 1972.
- Snytko I.* Greek burial customs in Olbian Chora (6-th—5-th centuries B.C.) // The Thracian World at the crossroads of civilizations. — Bucharest, 1996. — P. 408—409.
- Solovyov S.L.* On the History of the Citi-States in the Lower Bug Area: Borysthenes and Olbia // J. Boardman et al. (ed.). Pontic Antiquities in the State Hermitage Museum. — Leiden, 2001. — P. 113—125 (Colloquia Pontica. — 7).
- Wasowicz A.* Olbia Pontique et son territoire. — Paris, 1975.

Надійшла 06.06.2012

И.А. Снытко

О СОЦИАЛЬНО-ДЕМОГРАФИЧЕСКОМ И АДМИНИСТРАТИВНО-ТЕРРИТОРИАЛЬНОМ ДЕЛЕНИИ ОЛЬВИЙСКОГО ПОЛИСА

Рассматриваются гипотетически возможные варианты административно-территориального и социально-демографического деления Ольвийского полиса. Из-за отсутствия прямых документальных данных и нарративных источников основное внимание сосредоточено на исторической топографии античных памятников Нижнего Побужья — исконно сложившейся территории Ольвийского государства. Данные археологии свидетельствуют об определенной концентрации сельских поселений в отдельных районах ольвийской сельскохозяйственной округи — хоры, начиная со времени греческой колонизации Нижнебугского региона. Исследования памятников архаической и раннеклассической эпох свидетельствуют также об определённой экономической специализации отдельных районов. Так, Ягорлыцкий район (Кинбурнский полуостров) можно уверенно считать промысловосырьевым, Черноморский — земледельческо-скотоводческим, Аджигольский — скотоводческим, Волошко-Козырский — земледельческим. Особое внимание уделено крупным сельским агломерациям разнотипных памятников IV—III вв. до н. э. Это — базовые урбанизированные поселения с развитым каменным домостроительством, хутора, индивидуальные (семейные) и коллективные усадьбы, пастушьи, рыбацкие селения и стоянки, имеющие один большой совместный некрополь (Петуховка—Аджигол, Чертоватое, Дидова Хата).

В классическо-эллинистическое время по наибольшей концентрации памятников и плотности заселения выделяются районы: Березанско-Черноморский, Аджигольский, Днепровский, Волошко-Чертоватский, Козырский, Старо-Ново-Богдановский—Радсадовский, Дидовохатский, на левом берегу Бугского лимана — Николаевский полуостров, Галициновка—Лиманы—Лупарево, а в устье Днепровского лимана Скелька—Александровка. Кроме культурно-идеологической близости и схожести хозяйственно-экономической деятельности, жителей отдельных районов могли объединять специально регламентированные полисом административно-территориальные рамки, такие как разделение на филы, фратрии и демы, учитывая и демократическое развитие Ольвийского полиса в это время по классическому афинскому образцу. Прямые документальные подтверждения данному предположению отсутствуют, хотя и не вызывает сомнения тот факт, что, безусловно, в Ольвийском государстве существовали определенные административные институты, контролирующие уплату налогов, а сельские жители участвовали в общественной и религиозной жизни полиса. Об активном участии жителей хоры в общественной жизни свидетельствуют граффити с Сиверсова Маяка и Лиманов. Косвенно об разделении населения на филы свидетельствует серия ольвийских лапидарных документов IV—III вв. до н. э., где постановления были вынесены от имени Совета и Народа ольвиополитов. Обычно, в демократических греческих государствах Совет состоял из избранных представителей общественных и территориальных объединений (филы, фратрии, гекатостии-демы). Но до настоящего времени остается неизвестным механизм выборов в ольвийский Совет, его количественный состав и круг полномочий булевтов. О разделении населения Ольвийского полиса на филы также свидетельствует и продолжительное функционирование коллегий архонтов и стратегов. По их числу в составе коллегий можно допустить, что население полиса было разделено, очевидно, на пять—шесть фил. Тем не менее, наши предположения требуют дополнительных документальных подтверждений и дальнейшего изучения. Перспективным направлением в этом плане, по мнению автора, может стать комплексное исследование крупных сельских агломераций памятников классическо-эллинистического времени, а также городищ и фортов хоры римского периода.

ON THE SOCIAL-DEMOGRAPHIC
AND ADMINISTRATIVE-TERRITORIAL DIVISION OF OLBIAN POLIS

Hypothetically possible versions of administrative-territorial and social-demographic division of Olbian polis are discussed. Due to the lack of direct documental data and narrative sources, the main attention is concentrated on historical topography of the Ancient Greek sites in the Buh River lower region, the Olbian state's originally formed territory. Archaeological data provides the evidence about certain concentration of rural settlements in some regions of Olbian agricultural vicinity, the chora, beginning from the period of the Buh River lower region Greek colonization. Studies of sites of the Archaic and the Early Classic periods also testify to a certain economic specialization of some regions. For instance, Yavorlyk Bay area (Kinburn Peninsula) should be certainly considered as the region of resources and crafts, Chornomorske region as agricultural and cattle-breeding, Adzhyhol region as cattle-breeding, and Voloshska-Kozyrka region as agricultural. Special attention is paid to large rural agglomerations of the 4th and the 3rd c. BC sites of various types: basic urbanized settlements with developed stone house-building, farms, individual (family) and collective estates, shepherd's and fishermen's settlements and sites with one large communal necropolis (Pitukhivka-Adzhyhol, Chortuvate and Didova Khata).

In the Classic and Hellenistic periods, the following regions are distinguished by the highest sites concentration and population density: Berezan-Chornomorske, Adzhyhol, Dnipro, Voloshska-Chortuvate, Kozyrka, Stara-Nova Bohdanivka-Radsad and Didova Khata regions, Mykolaiv Peninsula and Halitsynivka-Lymany-Lupareve on the left bank of Buh Estuary, and Skelka-Oleksandrivka at the Dnipro Estuary mouth. Besides the cultural and ideological closeness and the similarity in husbandry and economic activity, the habitants of certain regions could be united by the administrative and territorial frames specially regulated by the polis, such as the division into phylae, phratrīae and demes, taking into account democratic development of Olbian polis at that time following the Athenian example. There are no direct documental confirmations to this assumption, but there are no doubts that definitely there were some administrative institutions in Olbian state controlling tax payments and that rural habitants participated in public and religious life of the polis. Graffiti from Siversiv Maiak and Limany testify for the active participation of chora population in public life. A series of the 4th and 3rd c. BC Olbian lapis documents, where resolutions were stated in the name of Council and Olbian People, provides an indirect evidence for the division of the population into phylai. As a rule, in democratic Greek states the Council consisted of elected representatives of public and territorial unions (phylai, phratrīes, and hekatostuas-demes). However, mechanisms of elections to the Olbian Council, its quantitative structure and a circle of bouleutai's authority remain unknown to this time. Long-term functioning of archons and strategoi boards also testify for the division of Olbian polis into phylai. Based on their number in boards structure, it can be presumed that the polis population was divided apparently into five or six phylai. Nevertheless, our assumptions require additional documental confirmations and further research. To the author's opinion, a perspective direction in this context can be a complex study of large rural agglomerations of the Classic and Hellenistic period sites and the Roman period hill-forts and forts in chora.

О.Є. Фіалко

МУЗИЧНІ ІНСТРУМЕНТИ НОМАДІВ СКІФСЬКОГО ЧАСУ

Аналіз музичних інструментів ранніх номадів засвідчує високий ступінь їхньої музичної культури.

Ключові слова: степи Євразії, номади, скіфський час, музичні інструменти, амазонки.

На початку I тис. до н. е. в степах Євразії сформувалися культурні традиції, що визначили обличчя епохи, яка тривала понад п'ятсот років і увійшла в історію під назвою «скіфська». На цей героїчний період в історії багатьох народів припадає загальний економічний підйом, що призвів до розквіту мистецтва. Багате

на військові події життя породжувало народних героїв, оспіваних в епічних поемах і відображених майстрами в різних творах художнього мистецтва. Вивчення пам'яток сучасного епосу, найперше тюрко-монгольського, та образотворчого мистецтва різного часу надає уявлення не лише про ідеологічний характер найдавніших поетичних творів, але й про те, що їх, імовірно, виконували в супроводі

© О.Є. ФІАЛКО, 2013